

Yayın Geliş Tarihi: 04.09.2020

Yayına Kabul Tarihi: 02.12.2020

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):

Gazi, Mehmet Ali, Derya Karaburun Doğan ve Caner Çakı. "Sovyetler Birliği'nde Milli Marşlar Üzerinden Komünizm Propagandası: Ermenistan Üzerine İnceleme." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 67 (2020): 137-155.

Araştırma Makalesi

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE MİLLİ MARŞLAR ÜZERİNDEN KOMÜNİZM PROPAGANDASI: ERMENİSTAN ÜZERİNE İNCELEME

(THE COMMUNISM PROPAGANDA THROUGH THE NATIONAL
ANTHEMS IN THE SOVIET UNION: A STUDY ON ARMENIA)

Derya KARABURUN DOĞAN*

Mehmet Ali GAZİ**

Caner ÇAKI***

Öz: *Sovyetler Birliği'ne bağlı Sosyalist Cumhuriyetlerde Komünist propaganda toplumsal hayatın pek çok alanında etkili olmuştur. Komünizm ideolojisinin kitleler tarafından benimsenmesi için yoğun şekilde propaganda faaliyetine girişilmiştir. O dönemde bu Sovyetler Cumhuriyetlerinde Komünizm ideolojisini yücelten söylemlere yer veren milli marşlar kullanılmıştır. Bu milli marşları kullanan ülkelerden biri de Ermenistan olmuş; milli marş üzerinden Ermeni toplumu içerisinde komünizm propagandası yapılmıştır. Çalışmada Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ESSC) tarafından 1944-1991 yılları arasında kullanılan milli marş üzerinden Sovyetler Birliği'ndeki Sosyalist Cumhuriyetlerde Komünizm ideolojisinin ne şekilde inşa edildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ESSC'nin milli marşının müziği ve sözleri, müzik analizi ve göstergebilim yöntem kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen*

* ORCID: 0000-0001-9091-5957
Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, dkaraburun@inonu.edu.tr.

** ORCID: 0000-0002-9239-4187
Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, mehmetaligazi@hotmail.com.

*** ORCID: 0000-0002-1523-4649
Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, caner.caki@inonu.edu.tr.

bulgularında, milli marşın söz ve müziği üzerinden Vladimir Lenin'in kült lider olarak inşa edildiği, Ekim Devrimi'nin kitleler için bir kurtuluş olarak sunulduğu ve Komünist Parti'nin yüceltildiği saptanmıştır. Bu şekilde milli marş yoluyla Komünist ideolojiye bağlı yönetimin kitleler nezdinde meşrulaştırılmaya çalışıldığı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan, Komünizm, Milli Marş, İdeoloji, Propaganda*

Abstract: *Communist propaganda was effective in many areas of social life in the Socialist Republics of the Soviet Union. Intensive propaganda activities were made for the adoption of the communist ideology by the masses. In that period, national anthems which were including the discourses that were glorifying Communism ideology were used in these Soviet Republics. One of the countries that used these national anthems was Armenia, and communism propaganda was made in the Armenian community through that national anthem. In this study, the issue of how Communism ideology was built in the Socialist Republics in the Soviet Union was examined through analyzing the national anthem used in the Armenian Soviet Socialist Republic (ASSR) between 1944 and 1991. For this purpose, the music and lyrics of the ASSR's national anthem were analyzed using music analysis and semiotics methods. At the end of the research, it is revealed that Vladimir Lenin was built as a cult leader in the ASSR, the October Revolution was presented as a salvation for the masses, and the Communist Party was glorified through the words and music of the national anthem. In this way, it was found that attempts were made to legitimize the government based on Communist ideology for the masses through the national anthem.*

Keywords: *Armenia, Communism, National Anthem, Ideology, Propaganda*

Giriş

Sovyetler Birliği'ne bağlı 15 sosyalist cumhuriyet, komünist ideoloji altındaki idareler tarafından yönetilmiştir. Bu idareler, egemen oldukları toplumlarda Komünizm ideolojisine yönelik olumlu algı inşa etmeye, bu yolla kitlelerin Komünizm ideolojisini benimsemesini sağlamaya çalışmıştır. Komünizm'in kitleler tarafından benimsetilmesi sürecinde ideolojiyi yücelten propaganda faaliyetlerine girişilmiştir. Medya üzerinde kontrol kuran komünist yönetimler, egemen oldukları ülkelerde gazete, dergi, radyo, televizyon vb. kitle iletişim araçları üzerinden Komünizm lehine propaganda faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Komünist propaganda, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde (SSC) toplumsal hayatın pek çok alanında ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği, Doğu Blok'u ülkelerinde denetim kurmuş¹, bu cumhuriyetler tarafından kullanılan milli marşlarda da, komünist propagandaya yer verilmiştir. Sovyetler Birliği'ni oluşturan her bir SSC'nin milli marşında Sovyetler Birliği'nin kurucu lideri Vladimir Lenin'in ismine yer verilmekte ve Komünist rejim lehine söylemler ön plana çıkarılmaktadır. 1920-1991 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin denetiminde olan Ermenistan'da da benzer şekilde Komünizm ideolojisini yücelten bir milli marş kullanılmıştır. 1944-1991 yılları arasında Ermenistan'da kullanılan bu milli marş, ülkede Sovyetler Birliği'nin denetiminde egemen olan siyasi ideolojiyi ortaya çıkarması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada Ermenistan'da Komünist yönetim altında kullanılan bu milli marş kapsamlı şekilde ele alınarak, Ermenistan'ın Sovyetler Birliği döneminde maruz kaldığı Komünist propagandaya ışık tutulmasına çalışılmıştır.

Ermeni müziğini ele alan akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde; Borcherdt, Fresno ve Los Angeles bölgelerinde Ermeni halk şarkıları ve danslarını²; Asadourian, Ermeni şarkısını³; Steyn, sosyalist gerçekçiliğe dayanan Ermeni müziği, sanatı ve mimarisini⁴; Davidjants, erken folklor hareketi örneğinde Ermeni müziğinde kimlik inşasını⁵; Alajaji, müzik

1 Hakan Aşkan ve Aytuğ Mermer Üzümlü, "Soğuk Savaş Dönemi'nde Özgür Avrupa Radyosu'nu Konu Alan 'Gerçekliğin Kuleleri' Adlı Kısa Film Üzerine İnceleme," *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, no. 1, (2020): 71-92.

2 Donn Borcherdt, "Armenian Folk Songs and Dances in the Fresno and Los Angeles Areas," *Western Folklore* 18, no. 1, (1959): 1-12.

3 Hagop Asadourian, "The Spirit of Armenian Song," *Performing Arts Review* 2, no. 1, (1971): 127-132.

4 Carol Steyn, "Khachaturyan in Armenia Today: His Presence in Armenian Music, Art and Architecture, Rooted in Socialist Realism," *South African Journal of Art History* 24, no. 3, (2009): 9-23.

5 Brigitta Davidjants, "Identity Construction in Armenian Music on the Example of Early Folklore Movement," *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, no. 62, (2015): 175-200.

ve Ermeni diasporasını⁶; Yıldız, Türkiye’de Ermeni müziği deneyimini⁷; Çevik, Türk-Ermeni müzik diplomasisini⁸; Olley, Bolis’de Ermeni müziğini⁹; Asatryan, Ermeni müziğinin gelişim yollarını¹⁰; Nersessian, Ermeni müziği üzerine yazıları¹¹; Bodurian, Ermeni ayin müziğinin evrimini¹² ve Bodurian, Transilvanya’da Ermenilerin müziklerine ilişkin tarihsel verileri¹³ incelemiştir.

Çalışmada Ermeni müziği üzerine gerçekleştirilen akademik çalışmalardan farklı olarak, 1944-1991 yılları arasında kullanılan milli marş özelinde Ermenistan’da müziğin komünist propaganda amaçlı ne şekilde kullanıldığının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ESSC) tarafından kullanılan milli marşın müziği, müzik analizi yöntemi, sözleri ise göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular üzerinden “ESSC’de kullanılan milli marş, Komünizm propagandasında ne şekilde etkili olmaktadır?” şeklindeki sorunun yanıtlanmasına çalışılmıştır. Çalışma, Komünist rejim altında Ermenistan’da hâkim olan söylemlere ışık tutması ve müziğin propaganda amaçlı kullanımını yansıtması bakımından önem taşımaktadır.

1. Sovyetler Birliği’nin Komünizm Propagandası ve Ermenistan’a Etkisi

Komünizm propagandası, Komünizm ideolojisinin fikirlerinin bilimsel, sanatsal ve sosyal olarak tanıtılması ve kitlelere benimsetilmesi çabasını ifade etmektedir. Komünizm propagandası temelinde, burjuva veya kapitalist propagandaya karşı gelinmekte ve Komünist rejiminin kitleler nezdinde yüceltilmesine çalışılmaktadır. 1917 yılında Rusya’da gerçekleşen Ekim Devrimi’nden sonra Komünizm propagandası yaygınlaşmaya başlamış, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başlayan Soğuk Savaş döneminde ise Batı Blok’una

6 Sylvia Angelique Alajaji, *Music and the Armenian Diaspora: Searching for Home in Exile* (The United States: Indiana University Press, 2015).

7 Burcu Yıldız, *Experiencing Armenian Music in Turkey: An Ethnography of Musicultural Memory* (Germany: Ergon-Verlag, 2016).

8 B. Senem Çevik, “Can Turkish-Armenian Music Diplomacy Emulate the Turkish-Greek Example?: Prospects and Limitations,” *Caucasus Survey* 6, no. 2, (2018): 130-146.

9 Jacob Olley, “Remembering Armenian Music in Bolis: Komitas Vardapet in Transcultural Perspective,” *Memory Studies* 12, no. 5, (2019): 547-564.

10 Anna Asatryan, “Komitas and the Ways of Development of Armenian Music (to the 150th anniversary of Komitas),” *Review of Armenian Studies*, no. 2, (2019): 146-162.

11 Vrej Nersessian, *Essays on Armenian Music* (The United Kingdom: Routledge, 2019).

12 Ágota Bodurian, “The Evolution of Armenian Liturgical Music,” *Studia Universitatis Babeş-Bolyai-Musica* 65, no. 1, (2020a): 81-90.

13 Ágota Bodurian, “Historical Data on The Music of Armenians in Transylvania,” *Studia Universitatis Babeş-Bolyai-Musica* 65, no. 1, (2020b): 91-105.

karşı hareket eden Doğu Blok'u ülkelerinde etkili olmuştur. Komünizm propagandası özellikle Sovyetler Birliği'ni oluşturan sosyalist cumhuriyetlerde yoğun olarak kullanılmıştır. Komünizm ideolojisini yücelten Sovyetler Birliği yönetimi¹⁴, Komünizm propagandasıyla birliği oluşturan ülkelerdeki vatandaşlar üzerinde tahakküm kurulmasını ve yönetim tarafından alınan kararların kamuoyunda meşrulaştırılmasını amaçlamıştır.

Sovyetler Birliği'nde Marksist-Leninist ideolojiye dayanan komünist propaganda, birlik içerisinde hâkim olan Komünist Parti politikalarını doğrudan desteklemeye odaklanmıştır. Sovyetler Birliği yönetimi tarafından alınan kararlar, doğrudan komünist ideolojiyle temellendirilmiş ve komünist ideolojinin birer söylemi olarak kitlelere sunulmuştur. Bunun en büyük örneklerinden biri Sovyetler Birliği'nde gerçekleştirilen beş yıllık kalkınma planlarıdır. Sovyetler Birliği yönetimi, beş yıllık kalkınma planları kapsamında Sovyetler Birliği'ni oluşturan sosyalist cumhuriyetlerde Komünizm temelli propagandaya girişmiştir. Bu aşamada insanların *kolhoz*larda¹⁵ ve inşaatlarda çalışması Sovyetler Birliği'nde komünist ideolojisinin inşası olarak kitlelere aktarılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'ndeki Komünizm propagandasında da, Sovyetler Birliği yönetiminin aldığı kararlar ön plana çıkmıştır. Komünizm propagandasında, Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanya'sı ve müttefiklere yönelik mücadelesi, komünizmin faşizme karşı mücadelesi olarak yansıtılmıştır.¹⁶ Savaş, kitlelere komünist ideolojinin var olma mücadelesi olarak yansıtılmıştır. Bu şekilde Sovyetler Birliği'ndeki halkların, Ekim Devrimi ile elde edilen kazanımları korunması için Sovyetler Birliği'ni işgale girişen Mihver Devletleri'ne karşı ortak mücadeleye katılması amaçlanmıştır.

Komünizm propagandası birlik içerisinde Sovyetler Birliği vatandaşlarını komünist ideoloji üzerinden idealize etmektedir. İdeal Sovyetler Birliği vatandaşı, komünist söylemlerini benimseyen kişiler olarak kitlelere sunulmuştur. Komünizm propagandası, Sovyetler Birliği'ndeki eğitim üzerinde önemli bir etki oluşturmuştur. Eğitim sistemi komünist ideolojinin taleplerine göre şekillenmiştir.¹⁷ Sovyetler Birliği'ndeki eğitimde gençlerin komünist ideolojisini benimsemesine yönelik bir süreç meydana gelmiştir. Benzer şekilde

14 Ebru Gülbuğ Erol, "Sovyetler Birliği'nde Radyo Yayıncılığının Afişler Üzerinden Sunumu," *TRT Akademi* 5, no. 9, (2020): 294.

15 **Kolhoz** (колхоз), Sovyetler Birliği'nde, kolektif çiftlikleri ifade etmektedir. Sovyetler Birliği'nde beş yıllık kalkınma planları kapsamında gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerinde ön plana çıkmıştır.

16 Sadık Çalışkan & Derya Karaburun Doğan, "İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'ndeki Radyo Yayınlarında Propaganda Şarkılarının Kullanılması: 'Kutsal Savaş' Şarkısı Üzerine İnceleme," *Eurasian Journal of Music and Dance*, no.16, (2020): 270.

17 Burcu Özdemir, "Sovyetler Birliği'nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920'li ve 1930'lu Yıllar," *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3, no.1, (2018): 110.

*Komsomol*¹⁸ içerisinde gelecek nesil kolektif yaşam tarzına sokulmaya çalışılmıştır. Komünist felsefe, Sovyetler Birliği'ndeki gençler için idealize edilmekte ve gençlerin komünist bir yaşam tarzını benimsemesi teşvik edilmiştir. Sovyetler Birliği'nde uygulanan komünist propagandanın başka bir alternatifi bulunmamaktadır. Sovyetler Birliği yönetimi, devlet propagandası olarak ön plana çıkarılan komünist söylemlerin dışında farklı bir ideolojinin veya görüşün toplum genelinde hakim olmasına izin vermemiştir. Bu aşamada Komünizm propagandasının kitleler üzerinde istenen etkiyi oluşturabilmesi için sansür kullanılmış ve Komünizm propagandasına karşı her türlü muhalefet engellenmeye çalışılmıştır.

Sovyetler Birliği tarafından gerçekleştirilen komünist propagandasında, Sovyetler Birliği liderleri ön plana çıkarılmaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin kurucusu ve Marksist-Leninist ideolojinin fikrinsel önderi olan Vladimir Lenin'i yücelten propaganda faaliyetine girilmiştir. Lenin, Sovyetler Birliği içerisinde kült lider haline getirilmiş¹⁹ ve düşüncelerinin kitleler tarafından benimsenmesi için çaba sarf edilmiştir. Lenin ile birlikte Karl Marx ve Friedrich Engels'i de yücelten propaganda faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Okullarda Marksist-Leninist görüşler telkin edilmiş, şarkılarda Sovyet Birliği'ne bağlılık vurgulanmıştır.

Ermenistan'da da Sovyetler Birliği'ne bağlı diğer SSC'lerde olduğu gibi yoğun şekilde komünist propaganda gerçekleştirilmiştir. Komünist propaganda çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin çeşitli halklardan oluştuğu belirtilmiş, Ermeni halkının da bu halklardan biri olduğu vurgulanmıştır. Komünist propagandası, Ermeni milliyetçiliğini ön plana çıkaran propaganda faaliyetlerine karşı Ermenileri Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak sunmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasından sonra Ermenistan'da savaş çabalarının arttırılmasında komünist propaganda etkili bir şekilde kullanılmıştır. Savaş döneminde gerçekleştirilen propagandada Ermeni halkı, Sovyetler Birliği'nin ortak düşmanı olarak sunulan Alman ordularına karşı mücadeleye çağırılmıştır.²⁰

Ermenistan'da Sovyetler Birliği'nin liderleri yüceltilmiş ve Ermeni toplumuna önder olarak sunulmuştur. Özellikle Lenin'i yücelten propaganda

18 Komsomol (Комсомол), Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik yapılanmasına verilen isimdir. Sovyetler Birliği'nde siyasi açıdan en etkili gençlik yapılanması haline gelmiştir.

19 Süleyman Şahan, "Sovyetler Birliği'nde Batı Blok'unun Radyo Yayınlarının Karikatürler Üzerinden Eleştirisi," *TRT Akademi* 5, no.9, (2020): 270-291.

20 Caner Çakı, "Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Joseph Stalin Döneminde Kullanılan Sovyet Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme," *Ermeni Araştırmaları*, no. 61, (2018): 271-296.

Ermenistan'da etkili olmuş²¹, ülkede Lenin'in resimlerinin yer aldığı posterler Ermenistan'ın muhtelif yerlerine asılmış, Lenin'i konu alan pullar basılmıştır. Lenin'e yönelik Ermenistan'da gerçekleştirilen en büyük propaganda faaliyetlerinden biri ise Lenin'in Erivan'da dikilen devasa heykeldir. Sergey Merkurov tarafından dikilen ve 11 metre yüksekliğindeki bir kaidenin üzerinde duran 7 metrelik Sovyet lideri Vladimir Lenin heykeli, 24 Kasım 1940 tarihinde meydana açılmıştır. Sovyetler Birliği döneminde, Erivan'daki Cumhuriyet Meydanı'nda 1 Mayıs (Uluslararası İşçi Bayramı), 9 Mayıs (Zafer Bayramı²²) ve 7 Kasım'da (Ekim Devrim Günü) askeri geçit törenleri düzenlenmiştir. ESSC'nin yıkılmasından sonra ise Ermenistan'ın bağımsızlık kutlamaları yapılmıştır. O dönemde Ermenistan'ın liderleri, Lenin'in heykelinin altında podyumda yer almıştır. Doğu Bloğu ülkelerindeki demokratik değişimlerle birlikte Sovyet sembollerine karşı mücadele hareketi ortaya çıkmıştır.²³ Bu aşamada komünizmin de bir simgesi olarak nitelendirilebilen Lenin heykelleri bu mücadele hareketine maruz kalmıştır. Erivan'daki heykel de, Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasından önce 13 Nisan 1991 tarihinde kaideden kaldırılmıştır. Lenin'in Erivan'daki heykeli, Ermenistan'daki Komünizm propagandasının en önemli simgelerinden biri olmuştur.

2. Ermeni Müziğinde Komünizm Propagandası

Propaganda insanların, davranış, tutum ve fikirlerinin yönlendirilmesinde, değiştirilmesinde önemli görevler üstlenmektedir²⁴. Propaganda pek çok farklı konu ve içerikte kullanılabilen²⁵, propagandayı yapan kişinin fikirleri doğrudan insanlara empoze edilebilmektedir²⁶. Özellikle propaganda

21 Sadık Çalışkan & Mehmet Barış Yılmaz, "Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Basında Yer Alan Propaganda Posterleri Üzerinden Vladimir Lenin'in Kült Liderlik İnşası," *Ermeni Araştırmaları*, no. 65, (2020): 77.

22 Zafer Bayramı, diğer ismiyle Büyük Vatanseverlik Savaşı (Великая Отечествонная война), İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sının 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyetler Birliği'ni işgali ile başlayan ve 9 Mayıs 1945 tarihinde Nazi Almanya'sının kayıtsız şartsız teslim olmasıyla sonlanan dönemde Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası ve diğer Mihver Devletleri ülkelerine karşı verdiği mücadeleye verilen isimdir.

23 Mert Taşkın Demir, "Eski Bir Sovyet Anıt Heykelinin Dönüşümü; Lenin Died Heykeli," *Art-e Sanat Dergisi* 13, no. 25, (2020): 52-70.

24 Özkan Avcı, "Propaganda Çeşitleri," içinde *İletişim ve Propaganda*, ed. Mustafa Karaca, Caner Çakı (Konya: Eğitim Yayınevi, 2018), 75.

25 Ferit Arda Arıca, "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Mao Zedong Döneminde Spor Yayıncılığı Üzerine İnceleme," *TRT Akademi* 4, no. 8, (2019): 394; Gufran Dündar, "Mussolini İtalyası'nda Spor Yayıncılığı," *TRT Akademi* 4, no. 8, (2019): 310.

26 Caner Çakı, Mehmet Ali Gazi ve Gül Çakı, "Nazi Almanyası İşgalindeki Polonya'da Propaganda Posterleri Üzerinden Yahudilere Karşı Nefret Söylemi İnşası," *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 12, no. 2, (2019): 785.

kamuoyunun inşasında önemli bir rol üstlenebilmektedir²⁷ Propaganda iletişim türü olarak, savunulan ve karşı tarafa verilmek istenen ideolojik düşüncenin, kitle iletişim araçları ile kitlelere topluluklara aktarılması ve kitlelerin toplulukların ideolojik düşünceye ikna edilmesini amaçlayan bir iletişim türüdür. Herhangi bir ideolojiyi benimsetmek için propaganda en sık kullanılan yöntemidir.

Devlet politikaları ve ideolojileri ülkelerin müziksel dokularına yansımaktadır. Almanya ve İtalya gibi ülkelerin yanı sıra, bu durum Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (ESSC) görülen Sovyet müziği alt yapısında da görülmektedir. Özellikle 1917 yılında gerçekleşmiş olan Ekim Devrimi ile yönetimi ele geçirmiş olan Bolşevikler komünist ideolojiyi ülke geneline yaymak için yoğun çaba sarf etmişler ve propaganda unsurunu sıklıkla kullanmışlardır. Bu propagandayı kimi zaman afişlerde resim ve fotoğraflarla, kimi zaman radyolarda müzik ve söylemlerle yinelemişlerdir.

“1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi'nden sonra ülkede yönetimi ele geçiren Bolşevikler, Lenin liderliğinde ülkede Komünizm ideolojisinin hâkim olması için büyük bir savaş vermiştir. Bu süreçte Sovyetler Birliği için hazırlanan milli marşta doğrudan Lenin'i yücelten sözlere yer verilmiş ve Sovyet halkının Lenin'in izinden gittiğine yönelik söylemlerde bulunulmuştur²⁸”.

Ekim devriminin getirisi olarak ideolojik söylemlerin ve yaklaşımların halka daha kalıcı ve rahat ulaşabilmesi adına müzik, propaganda amaçlı kullanılmıştır. 1920-1930'lu yıllar arasında Sovyet Rusya'da Batı müziği yenilik yanlıları Çağdaş Müzik Birliği'ni, Halk müziği geleneksel müzik yanlıları (Rus Proleter Müzikçiler Birliği) ayrışarak kendi birliklerini kurmuşlardır.²⁹ Daha sonra 1930'da iki birlik birleştirilerek Sovyet Besteciler Birliği kurulmuştur. İdeolojik söylemler aktarılırken ESSC'de “müzikte yapılacak her şey tüm estetik kaygıların ötesinde belirlenen kurallar çerçevesinde yapılmalıydı. Kısaca 1948 eleştirisinin özü, tüm bestecilerin halka hizmet etmeleri gerektiği idi ama bunu yaparken ideolojik doku unutulmamalıydı³⁰” görüşü benimsenmiştir.

27 Mehmet Ozan Gülada, Mehmet Ali Gazi & Caner Çakı, “Nazi Propagandasının Ulusal Seferberlikte İdealize Ettiği Alman Genç Kızları: ‘Das Deutsche Mädel’ Dergisi Üzerine İnceleme,” *Erciyes İletişim Dergisi* 6, no. 2, (2019): 1081; Mustafa Karaca, Mehmet Ali Gazi ve Caner Çakı, “Kore Savaşı Ekseninde ABD-Çin İlişkilerinin Çin Propaganda Posterleri Üzerinden Analizi,” *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, no. 2, (2020): 1143.

28 Derya Karaburun Doğan, “Vladimir Lenin'in Kült Liderlik İnşasında Müziğin Rolü: ‘Savaş Yeniden Geliyor’ Propaganda Şarkısı,” *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 8, no. 54, (2019): 157.

29 Fırat Kutluk, *Müzik ve Politika* (İstanbul: H2O Yayınları, 2018), 44.

30 Kutluk, *Müzik ve Politika*, 43.

Sovyet müziği en karmaşık dönemini bu yıllarda yaşamıştır. Batı müziği ile halk müziğini birleştirmek isteyen besteciler dönemin Kültür Bakanı olan Andrey Jdonav tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Jdanov eleştirilerini yaparken bestecilerin halkın anlayamayacağı şekilde müzikler yaptığından, müziğin halkın anlayacağı halkı etkileyebileceği sürece var olabileceğinden bahsetmiştir. Jdanov'a göre, besteci sevdiği müziği yapıp sadece kendini tatmin etmek için müzik yapmamalıdır, halka ulaşmak halka bir şeyleri aktarmak anlatmak için müzik yapmalıdır. "Jdanov'a göre, müziğin politik baskının bir aracı olarak sakin ve yatıştırıcı olması gerekmektedir. Müzik güçlü ve koruyucu olmalı, her türlü yeniliğe (Jdanov'un tabiriyle anlamsız, yozlaşmışlık ve karmaşaya) kalkan işlevi görmelidir".³¹ Dönemin en önemli bestecilerinden olan Şoştakoviç, Myaskovsky, Prokofyef ve Haçaturyan bestelerinde halk müziğini, ideolojik söylemleri gerektiği kadar vurgulamadıkları düşünülerek devlet adamları ve eleştirmenler tarafından eleştiri almışlardır.

Aram İlyiç Haçaturyan 1943 yılında Komünist Parti'ye katılmıştır. Bestecinin eserlerinde Ermenistan sevgisi ve komünist ideallere olan bağlılığı dikkat çekmektedir. Özellikle "Gayane" adlı eseri ve ikinci senfonisi komünizme övgülerle doludur. Haçaturyan'ın, 1942 yılına ait "III Act of Gayane" (Gayane'nin Eylemi) adlı eserinde bulunan kahramanlık temalarına ait müzikler "Ermenistan Milli Marşı" adlı marşta kullanılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Ermenistan Cumhuriyeti'nde bu marşın yerine, *Mer Hayrenik* (Vatanımız) isimli marş ile kullanılmaya başlanmıştır.

3. Yöntem

Çalışma kapsamında ESSC'nin milli marşı, göstergebilim ve müzik analizi yöntemi olmak üzere iki nitel araştırma yöntemi kullanılarak incelenmektedir. Çalışmada, Ferdinand de Saussure, Charles Sanders Peirce ve Roland Barthes'ın göstergebilim kavramları³² ışığında marşın sözleri analiz edilmektedir. Saussure'ün gösteren ve gösterilen; Peirce'in görüntüsel gösterge, belirtisel gösterge ve simge; Roland Barthes'ın ise düz anlam ve yan anlam kavramları özelinde analiz yapılmaktadır.

Gösteren, bir kavramın toplum tarafından uzlaşlı sonucu ortaya konulan ilk anlamını açıklamaktadır. *Gösterilen* ise kavramın ilk anlamı dışında kullanılan

31 Kutluk, *Müzik ve Politika*, 46.

32 Göstergebilim, göstergelerin anlamlarını ve göstergeler arasındaki anlam ilişkilerini inceleyen 20. yy ilk yarısında ortaya çıkan bir bilim dalıdır.

ikinci anlamını ifade etmektedir.³³ Öte yandan *görüntüsel gösterge*, bir kavramın doğrudan benzeri şekilde yansıtılmasıdır. Bununla birlikte *belirtisel gösterge*, bir kavramın başka bir kavramın sonucu olarak aktarılmasıdır. Son olarak *simge*, aralarında herhangi bir benzerlik bulunmayan iki kavramdan birinin diğeri yerine kullanılmasıdır.

Düz anlam, olayın görünen halinin doğrudan aktarılması iken; yan anlam, düz anlamın aksine olay örgüsü içerisinde doğrudan anlaşılamayan anlamları ifade etmektedir.³⁴

4. ESSC'nin Milli Marşı'nın Analizi

Çalışmanın bu kısmında komünist ideoloji bağlamında ESSC'nin milli marşının sözleri ilk olarak göstergebilim yöntemi kullanılarak incelenmekte, ardından da marşın müziği, müzik analizi yöntemi kullanılarak ele alınmaktadır.

ESSC'nin Milli Marşı dört kıtadan oluşmaktadır. Çalışmada marşın her kıtası ayrı ayrı analize tabi tutulacaktır.

4. 1. Milli Marşın Birinci Kıtası

Սովետական ազատ աշխարհ Հայաստան՝
(Sovyet özgür dünyası – Ermenistan!)

Բազում դարեր դաժան ճամփա դու անցար՝
(Asırlar boyu zorlu yollardan geçtin,)

Քաջ որդիք քո մաքառեցին քեզ համար՝
(Yiğit evlatların senin için çabaladı,)

Որ դառնաս դու մայր հայրենիք հայություն:
(Senin Ermeni vatani olabilmen için.)

Milli marşın birinci kıtasında yan anlam boyutunda Ermeni halkının bağımsızlık mücadelesinin konu edildiği orta çıkmaktadır. Birinci kıtada yer

33 Mehmet Rifat, *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü: Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013): 107.

34 İlhami Sığircı, *Göstergebilim Uygulamaları, Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016): 74-75.

alan “Sovyet özgür dünyası” söylemi, Ermenistan’ın Sovyetler Birliği’nin bir parçası olduğuna vurgu yapmakta ve ülkenin özgür bir ülke olduğuna iddia edilmektedir. “Asırlar boyu zorlu yollar” sözü ile ESSC’nin kurulmadan önceki süreçte Ermeni halkının yaşadığı zorlukları aktarılmaktadır. Bu açıdan kıta belirtisel gösterge boyutunda ifade edilmekte ve Ermenistan’ın geçmişi ile ESSC arasında bağ kurulmaktadır. Kıtadaki “yiğit evlatlar” sözü ile Ermeni halkı yüceltilmekte ve vatanları için mücadele ettiği vurgulanmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde kıtada komünizm ideolojisinden ziyade Ermeni halkına ve geçmişine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır.

Gösterge Şekli	Belirtisel Gösterge
Gösteren	Zorlu yollar
Düz anlam	Zorlu yollardan geçmek, yiğit evlatların çabalaması
Gösterilen	Mücadele
Yan anlam	Ermeni halkının, Ermenistan’ın bağımsızlığı için çaba harcadığı düşüncesi

Tablo 1: Milli Marşın Birinci Kıtası

4. 2. Milli Marşın İkinci Kıtası

Փառք քեզ՝ միշտ փառք՝ Սովետական Հայաստան՝
(*Hep şanlı ol, Sovyet Ermenistan’ı!*)

Աշխատասեր՝ ճարտարագործ-շինարար՝
(*Çalışmayı seven ve binalar inşa eden,*)

Ժողովրդոց սուրբ դաշինքով անսասան՝
(*Halkların kutsal ittifakı ile kırılmaz,*)

Դու ծաղկում ես և կերտում լույս ապագադ:
(*Çiçek gibi açıyor ve parlak geleceğini yaratıyorsun!*)

Milli marşın ikinci kıtasında belirtisel gösterge boyutunda komünist ideoloji altındaki Ermenistan’a vurgu yapıldığı ortaya çıkmaktadır. “Hep şanlı ol” sözü, ESSC’ye atıfta bulunmakta ve bu sözle Komünist ideoloji altındaki Ermenistan yüceltilmektedir. Kıtada “çalışmayı seven insanlar” olarak Ermeni halkına övgüde bulunulmakta, “binalar inşa eden” sözü ile de Komünist rejim altında Ermenistan’ın kalkındığı mesajı verilmektedir. “Halkların kutsal ittifakı” sözüyle Sovyetler Birliği çatısı altında farklı milletlerin bir araya geldiği aktarılmaktadır. Ermeni toplumunun da bu ittifak içerisinde yer aldığı

belirtilmekte ve bu ittifakla birlikte Ermenistan'ın parlak bir geleceğe sahip olacağı ileri sürülmektedir. Kıtada yer alan “çiçek gibi açıyor” sözü ile Ermenistan'ın, Komünist rejim altında güçlendiği mesajı verilmektedir. Bu açıdan kıtada yer alan çiçek vurgusu, güç, başarı ve kalkınma kavramlarını simgelemektedir.

Gösterge Şekli	Simge
Gösteren	Çiçek
Düz anlam	İttifak kurulması, parlak geleceğin oluşması
Gösterilen	Güç, başarı, kalkınma
Yan anlam	Komünizm ideolojisi altında Sovyetler Birliği içerisinde halkların bir araya gelmesinin, güç ve kalkınma oluşturduğu düşüncesi

Tablo 2. Milli Marşın İkinci Kıtası

4.3. Milli Marşın Üçüncü Kıtası

Լենինն անմահ մեզ հուրն անշեղ պարգևեց՝
(Ölümsüz Lenin ebedi ateşle gösterdi bize,)

Մեր դեմ շողաց երջանկաբեր այգաբաց՝
(Saadet getiren şafak doğdu üzerimize,)

Հոկտեմբերը կործանումից մեզ փրկեց
(Ekim kurtardı bizi yıkımdan.)

և սվեց մեզ նոր՝ պայծառ կյանք փառապանծ:
(Ve bize yeni, parlak ve şanlı bir hayat sundu.)

Milli marşın üçüncü kıtasında dolaylı olarak Ermenistan toplumunda Komünizm ideolojisinin yüceltmeye çalışıldığı ortaya çıkmaktadır. Kıtada yer alan “ölümsüz Lenin” sözü, Lenin'in fikirlerinin diğer Sovyetler Birliği'ne bağlı sosyalist cumhuriyetlerde olduğu gibi Ermenistan'da da var olacağı mesajını vermektedir. “Saadet getiren şafak” sözü, Ermeni toplumunun kurtuluşu, mutluluğu ve başarısı olarak simgeleştirilmekte ve Ermenistan'da sosyalist bir yönetimin kurulması Ermenistan'ın kurtuluşu olarak aktarılmaktadır. Kıtadaki “Ekim” vurgusu, Rusya'da 1917 yılında gerçekleştirilen Ekim Devrimi'ne atıfta bulunmaktadır. Ekim Devrimi ile birlikte Rusya'da Komünist bir rejim kurulmuş, ilerleyen süreçte de Komünizm ideolojisi çeşitli ülkelerde de etkili olmaya başlamıştır. Bu ülkelerden biri de Ermenistan olmuştur. Kıtada Ekim Devrimi'nin meydana gelmesi ve akabinde

Komünist rejimin gelişi bir kurtuluş olarak ifade edilmekte, bu şekilde Ermenistan'daki Komünist yönetiminin meşrulaştırılmasına çalışılmaktadır. Kıtada yer alan “yıkım” sözü ile Ermenistan'ın Komünizm ideolojisinden önce zorluklar yaşadığına vurgu yapılmaktadır. Son olarak kıtadaki “yeni, parlak ve şanlı bir hayat” ile Ermenistan'da kurulan Komünist rejime atıfta bulunmaktadır. Ermenistan'ın Komünizm ideolojisi ile birlikte, güçlü ve müreffeh bir toplum olduğu ileri sürülmektedir.

Gösterge Şekli	Simge
Gösteren	Şafak
Düz anlam	Lenin'in göstermesi, Ekim'in kurtarması
Gösterilen	Kurtuluş, mutluluk, başarı
Yan anlam	Lenin ve Ekim Devrimi vurgusu üzerinden Ermeni toplumunda Komünizm ideolojisinin yüceltilmesi

Tablo 3. Milli Marşın Üçüncü Kıtası

4.4. Milli Marşın Dördüncü Kıtası

Մեծ Ռուսիան մեզ եղբայրության ձեռք մեկնեց՝
(Yüce Rusya bize dostluk elini uzattı,)

Մենք կերտեցինք ամրակուռ նոր պետություն՝
(Yeni, güçlü bir devlet yarattuk.)

Լենինյան մեր կուսակցությունն իմաստուն
(Lenin'in bilge partisi bizi,)

Հաղթոքեն մեզ դեպ կոմունիզմ է տանում:
(Başarılı bir şekilde Komünizme götürüyor.)

Milli marşın dördüncü kıtasında ise diğer kıtalardan farklı olarak doğrudan görüntüsel gösterge boyutunda Komünizm ideolojisine vurgu yapılmakta ve ideoloji kitleler nezdinde yüceltilmektedir. “Yüce Rusya” sözü ile Sovyetler Birliği ve Kızıl Ordu'ya vurgu yapılmakta, “bize dostluk elini uzattı” sözü ile de Kızıl Ordu'nun 1920 yılında Ermenistan'a müdahalesi ve akabinde Ermenistan'da kurulan Komünist rejim aktarılmaktadır. Kızıl Ordu'nun müdahalesi ile kurulan ESSC, yeni ve güçlü bir devlet olarak kıtada belirtilmektedir. “Lenin'in bilge partisi” olarak Komünist Parti'ye atıfta bulunulmakta, Komünist Parti'nin Lenin'in fikirleri üzerinden şekillendiği mesajı verilmektedir. Kıtada Komünist Parti'ye yönelik bu övgüler ile

Komünist rejimin Ermenistan’da meşrulaştırılmasına çalışılmaktadır. Milli marşın son kıtasının son dizesinde ise tüm marşın özeti olarak Komünizm ideolojisine vurgu yapılmaktadır. Başarılı bir şekilde komünizme götürüyor söylemi ile Ermenistan’da Komünizm ideolojisinin uygulanmasıyla Ermenistan’ın güçlü bir devlet olduğu mesajı verilmektedir.

Gösterge Şekli	Görüntüsel Gösterge
Gösteren	Komünizm
Düz anlam	Rusya’nın desteği, güçlü bir devletin oluşumu
Gösterilen	Başarı, dostluk, güç
Yan anlam	Komünizm ideolojisi altında Ermenistan’ın huzur içerisinde güçlü bir ülke olarak inşa edildiği düşüncesi

Tablo 4. Milli Marşın Dördüncü Kıtası

Çalışmada incelenen “Sovyet özgür dünyası – Ermenistan” adlı marş nitel araştırma yöntemlerinden olan müziksel analiz (duyumsal analiz) yöntemi ile incelenmiştir. Marşın sözleri ise göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak ele alınmıştır.

Siyasi örgütlenmeleri daha işlevsel hale getirmek, birlikteliği ve beraberliği sağlamak için kullanılan müzikli propagandaların başında marşlar gelmektedir. Bu nedenle marşlar genel olarak “müzikli siyasal iletişim” adı altında da nitelendirilmektedir.³⁵ Çünkü marşların müziksel yapıları ile birlikte örgütlerin etki gücünü arttırmak, düşüncelerini yönlendirmek birlik beraberlik duygularını güçlendirmek mümkündür.³⁶

Nazi Almanya’sında, Lenin ve Stalin döneminde Sovyetlerde ve Mussolini İtalya’sında müzikli propaganda olarak marşlar “müzikli siyasal iletişim” aracı olarak kullanılmıştır. Sovyet Rusya’sında propaganda amaçlı kullanılan marşlardan birisi sözleri Armen Sarkisyan tarafından yazılan, müzikleri Aram İlyiç Haçaturyan tarafından bestelenen “Sovyet özgür dünyası – Ermenistan” adlı marştır.

Marş içerisinde sıklıkla kullanılan La# orkestra partitüründe, olması gerektiği gibi Sib şeklinde kullanılmaktadır. Ermeni halk müziği (Geleneksel Türk Müziği etkileşimli) öğelerini genellikle eserlerine yansıtan bir besteci olan

35 Selim Öztürk, “Siyasal İkna ve Seçim Müzikleri: Türkiye Üzerine bir İnceleme,” *İletişim ve Diplomasi* 83, (2014): 199.

36 Bedri Mermutlu, “Toplumsal Zihniyet İnşa ve Anlama Aracı Olarak Marşlar,” *Tarih Bilinci Dergisi* 6, (2008): 27.

Haçaturyan'ın, bu eser içerisinde de halk müziği öğelerinden faydalandığı görülmektedir. Eser koro (Soprano, alto, tenor, bas) ve orkestra (yaylı- keman, viyola, viyolansel, kontrbas), (üfleli- piccolo flüt, flüt, klarnet, fagot, trompet, korno, trombon, bas trombon, tuba), (vurmalı- davul, trampet, zil, tmpani)den oluşan bando takımı tarafından icra edilmiştir. “Sovyet özgür dünyası – Ermenistan” adlı marş müziksel form olarak iki bölmeli şarkı formundadır. Marşlar genellikle basit yapılı ölçüler olan 2/4 ya da 4/4'lük ölçülerle bestelenip icra edilmektedir. Bu ritmik yapı “Sovyet özgür dünyası – Ermenistan” adlı marş içinde geçerlidir. Marş 4/4'lük ritmik yapıda icra edilmiştir.

Şekil 1. ESSC Milli Marş'ının Müziksel Analizi

Şekil 1'de görüldüğü üzere iki bölmeli marşın ilk bölümü A bölümünde bulunan ilk 6 ölçü aynı zamanda eserin motifidir. A bölümünde ilk altı ölçü öncül, sonraki altı ölçü soncudur. B bölümünde koro ve yaylı çalgıların ağırlıklı olduğu ilk sekiz ölçü öncül, sonraki trompet eşlik ağırlıklı yedi ölçü soncudur.

Sonuç

Çalışmada incelenen ESSC Milli Marş'ında Komünizm ideolojisinin farklı şekillerde propagandasının yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Milli marşın ilk kıtasında Komünizm ideolojisinden ziyade Ermeni halkını yücelten söylemlere yer verilmekte ve Ermeni toplumunun geçmişte çeşitli zorluklar yaşadığı aktarılmaktadır. Ermenilerin yaşadığı bu zorlukların, Ermenistan'ın Komünist rejim altında yönetilmesiyle son bulduğuna yönelik algı oluşturulmaktadır. Milli marşın ilk kıtasında doğrudan anlatım yerine dolaylı anlatım kullanılarak, Ermenistan'da Komünizm ideolojisine övgüde bulunmaktadır. İkinci kıtasında ise ilk kıtasından farklı olarak marşta simgesel bir anlatıma geçilmektedir. Ermenistan'ın Komünizm ideolojisi ile kalkınmakta olan müreffeh bir devlet haline geldiği ileri sürülmektedir. Ermeni halkı çalışan

olarak ön plana çıkarılmakta ve Komünist rejim altında ülkenin imarında çalıştığı aktarılmaktadır. Milli marşın üçüncü kıtasında da simgesel anlatıma devam edilmekte ve Komünizm ideolojisi, Ermeni toplumuna kurtarıcı olarak sunulmaktadır. Milli marşta, Komünizm ideolojisine atıf, Lenin ve Ekim Devrimi üzerinden yapılmakta, Komünizm ideolojisi ile Ermenistan'ın parlak bir geleceğe sahip olacağı ileri sürülmektedir. Milli marşın son kıtasında ise diğer üç kıtadan farklı olarak doğrudan Komünizm ideolojisini yücelten söylemlere yer verilmektedir. Son kıtada Komünist Parti'ye yönelik övgüde bulunulmakta, Komünist Parti'nin Ermenistan'ı güçlü bir ülke haline getirdiği ileri sürülmektedir.

Çalışmada incelenen “Sovyet özgür dünyası – Ermenistan” adlı marşın iki bölmeli şarkı formunda yazılmış olduğu, 4/4'lük marş ritminde ve Re majör tonunda, koro ve bando takımı tarafından icra edildiği gözlemlenmiştir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde ESSC Milli Marşı üzerinden Ermenistan'daki Komünist rejiminin meşrulaştırılma çabası içerisine girildiği ortaya çıkmaktadır. Komünist rejimin kurulmasından önce Ermeni halkının zorluklar yaşadığı ve Komünizm'in Ermenistan'ı yıkımdan kurtardığı iddiaları üzerinden Komünizm ideolojisinin Ermeni toplumu için bir kurtarıcı haline getirilmesine çalışılmaktadır. Bu şekilde Ermeni toplumunun Komünist rejiminin ideal bir yönetim olduğu fikrini benimsemesi amaçlanmaktadır. Son olarak milli marşta Lenin ve Ekim Devrimi'nin yüceltilmesi ile Sovyetler Birliği'ni oluşturan sosyalist cumhuriyetlerde ortak değerlerin oluşturulmasının, bu şekilde Ermeni halkının kendisini Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak hissetmesinin hedeflendiği ileri sürülebilmektedir.

Çalışmada ESSC Milli Marşı özelinde Sovyetler Birliği'ndeki Komünizm propagandasının milli marşlar üzerindeki rolünün ortaya konulmasına çalışılmaktadır. Gelecek çalışmaların Sovyetler Birliği'ni oluşturan farklı sosyalist cumhuriyetlerin milli marşlarını, mevcut çalışmada elde edilen bulgular üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmesinin, Sovyetler Birliği döneminde müzik ve propaganda ilişkisine ışık tutması bakımından önem taşıyacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alajaji, Sylvia Angelique. *Music and the Armenian Diaspora: Searching for Home in Exile*. The United States: Indiana University Press, 2015.
- Arıca, Ferit Arda. “Çin Halk Cumhuriyeti’nde Mao Zedong Döneminde Spor Yayıncılığı Üzerine İnceleme.” *TRT Akademi*, 4(8), (2019): 392-408.
- Asadourian, Hagop. “The Spirit of Armenian Song.” *Performing Arts Review* 2, sayı 1, (1971): 127-132.
- Asatryan, Anna. “Komitas and the Ways of Development of Armenian Music (to the 150th anniversary of Komitas).” *Review of Armenian Studies*, sayı 2 (2019): 146-162.
- Aşkan, Hakan ve Aytuğ Mermer Üzümlü. “Soğuk Savaş Dönemi’nde Özgür Avrupa Radyosu’nu Konu Alan ‘Gerçekliğin Kuleleri’ Adlı Kısa Film Üzerine İnceleme.” *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sayı 1 (2020): 71-92.
- Avcı, Özkan. “Propaganda Çeşitleri.” içinde *İletişim ve Propaganda*, edt. Mustafa Karaca, Caner Çakı. Konya: Eğitim Yayınevi, 2018: 75-114.
- Çakı, Caner. “Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde Joseph Stalin Döneminde Kullanılan Sovyet Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme.” *Ermeni Araştırmaları*, sayı 61 (2018): 271-296.
- Çakı, Caner, Mehmet Ali Gazi ve Gül Çakı. “Nazi Almanyası İşgalindeki Polonya’da Propaganda Posterleri Üzerinden Yahudilere Karşı Nefret Söylemi İnşası.” *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 12, sayı 2 (2019): 781-812.
- Çalışkan, Sadık, ve Derya Karaburun Doğan. “İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyetler Birliği’ndeki Radyo Yayınlarında Propaganda Şarkılarının Kullanılması: ‘Kutsal Savaş’ Şarkısı Üzerine İnceleme.” *Eurasian Journal of Music And Dance*, sayı 16 (2020): 263-280.
- Çalışkan, Sadık, Mehmet Barış Yılmaz. “Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde Basında Yer Alan Propaganda Posterleri Üzerinden Vladimir Lenin’in Kült Liderlik İnşası.” *Ermeni Araştırmaları*, sayı 65 (2020): 75-100.

- Bodurian, Ágota. "The Evolution of Armenian Liturgical Music." *Studia Universitatis Babeş-Bolyai-Musica* 65, sayı 1 (2020a): 81-90.
- Bodurian, Ágota. "Historical Data on The Music of Armenians in Transylvania." *Studia Universitatis Babeş-Bolyai-Musica* 65, sayı 1 (2020b): 91-105.
- Borcherdt, Donn. "Armenian Folk Songs and Dances in the Fresno and Los Angeles Areas." *Western Folklore* 18, sayı 1 (1959): 1-12.
- Çevik, B. Senem. "Can Turkish-Armenian Music Diplomacy Emulate the Turkish-Greek Example?: Prospects and Limitations." *Caucasus Survey* 6, sayı 2 (2018): 130-146.
- Davidjants, Brigitta. "Identity Construction in Armenian Music on the Example of Early Folklore Movement." *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, sayı 62 (2015): 175-200.
- Demir, Mert Taşkın. "Eski Bir Sovyet Anıt Heykelinin Dönüşümü; Lenin Died Heykeli." *Art-e Sanat Dergisi* 13, sayı 25 (2020): 52-70.
- Dündar, Gufran. "Mussolini İtalyası'nda Spor Yayıncılığı." *TRT Akademi* 4, sayı 8 (2019): 308-324.
- Erol, Ebru Gülbuğ. "Sovyetler Birliği'nde Radyo Yayıncılığının Afişler Üzerinden Sunumu." *TRT Akademi* 5, sayı 9 (2020): 292-313.
- Gülada, Mehmet Ozan, Mehmet Ali Gazi ve Caner Çakı. "Nazi Propagasasının Ulusal Seferberlikte İdealize Ettiği Alman Genç Kızları: 'Das Deutsche Mädel' Dergisi Üzerine İnceleme." *Erciyes İletişim Dergisi* 6, say 2 (2019): 1079-1100.
- Karaburun Doğan, Derya. "Vladimir Lenin'in Kült Liderlik İnşasında Müziğin Rolü: "Savaş Yeniden Geliyor" Propaganda Şarkısı." *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 8, sayı 54 (2019): 155-161.
- Karaca, Mustafa, Mehmet Ali Gazi ve Çakı, Caner. "Kore Savaşı Ekseninde ABD-Çin İlişkilerinin Çin Propaganda Posterleri Üzerinden Analizi." *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, sayı 2 (2020): 1142-1156.
- Kutluk, Fırat. *Müzik ve Politika*. İstanbul: H2O Yayınları, 2018.

Mermutlu, Bedri. "Toplumsal Zihniyet İnşa ve Anlama Aracı Olarak Marşlar." *Tarih Bilinci Dergisi*, sayı 6 (2008): 27-36.

Nersessian, Vrej. *Essays on Armenian Music*. The United Kingdom: Routledge, 2019.

Olley, Jacob. "Remembering Armenian Music in Bolis: Komitas Vardapet in Transcultural Perspective." *Memory Studies* 12, sayı 5 (2019): 547-564.

Özdemir, Burcu. "Sovyetler Birliği'nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920'li ve 1930'lu Yıllar." *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sayı 1 (2018): 103-111.

Öztürk, Selim. "Siyasal İkna ve Seçim Müzikleri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme." *İletişim ve Diplomasi*, sayı 83 (2014): 195-218.

Rifat, Mehmet. *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü: Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Sığırcı, İlhami. *Göstergebilim Uygulamaları, Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

Steyn, Carol. "Khachaturyan in Armenia Today: His Presence in Armenian Music, Art and Architecture, Rooted in Socialist Realism." *South African Journal of Art History* 24, sayı 3. (2009): 9-23.

Şahan, Süleyman. "Sovyetler Birliği'nde Batı Blok'unun Radyo Yayınlarının Karikatürler Üzerinden Eleştirisi." *TRT Akademi* 5, sayı 9 (2020): 270-291.

Yıldız, Burcu. *Experiencing Armenian Music in Turkey: An Ethnography of Musicultural Memory*. (Germany: Ergon-Verlag, 2016).